

Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny 2019, Nr 3

Piotr Szukalski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
pies@uni.lodz.pl

Polska – kraj starych ludzi! 1/4 Polaków ma przynajmniej 60 lat

Starzenie się ludności Polski to dobrze znane zjawisko, którego świadomość w pełni zakotwiczyła się w opinii społecznej. Jednakże, jak wszystko wskazuje, dochodzimy właśnie w połowie 2019 roku do symbolicznego momentu, gdy liczba osób starszych osiągnęła ¼ ogółu ludności naszego kraju. Od roku 2015 i uchwalenia *Ustawy o osobach starszych* zgodnie z polskim prawem kategoria „osoby starsze” to bowiem osoby mające lat 60 lub więcej.

Udział ludności w wieku 60 lat i więcej w długim okresie podlegał bardzo dynamicznym zmianom. W Królestwie Polskim w 1848 r. osoby w wieku 60 lat i więcej stanowiły 3,4% ludności ogółem, na ziemiach wchodzących w skład II RP ok. roku 1900 – 6,2%, w 1931 – 7,8%, zaś na obecnym obszarze Polski – w 1950 r. 8,3%, w 1970 – 11,0%, w 1990 – 12%, zaś w 2010 r. 17%. Obecnie, tj. w połowie 2019 r, wartość ta – jak można oszacować – doszła do 25%. Co prawda zgodnie z prognozą GUS z 2014 r. na koniec 2018 roku seniorzy stanowić mieli 24,9%, jednakże odnotowane w ostatnich trzech lat zahamowania spadku umieralności, czy wręcz jej niewielkie wzrosty, spowodowały, iż w rzeczywistości wielkość ta osiągnęła „jedynie” 24,8% (tab. 1).

Tabela 1
Liczba osób w wieku 60 lat i więcej w województwach w latach 1995-2018 (w tys.)

Region	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Dolnośląskie	471,0	491,9	494,1	584,9	700,7	760,2
Kujawsko-pomorskie	313,0	324,5	332,4	396,0	467,2	508,7
Lubelskie	394,7	398,2	399,7	438,9	497,9	532,5
Lubuskie	142,1	149,0	151,8	186,1	226,8	249,5
Łódzkie	500,0	497,2	492,7	556,6	631,9	671,3
Małopolskie	509,8	544,8	564,6	634,3	728,6	784,8
Mazowieckie	909,1	944,2	957,9	1076,0	1244,6	1331,9
Opolskie	162,0	179,8	183,9	203,9	234,4	252,3
Podkarpackie	323,1	341,9	346,7	390,6	451,8	489,4
Podlaskie	211,0	218,0	220,8	238,2	266,8	287,1
Pomorskie	300,5	326,3	342,4	414,2	498,4	543,7
Śląskie	723,1	785,2	835,5	947,0	1101,3	1186,6
Świętokrzyskie	236,9	243,2	241,4	270,6	309,1	330,9
Warmińsko-mazurskie	193,1	207,6	213,1	251,7	302,6	333,4
Wielkopolskie	500,0	513,0	517,7	628,5	743,4	809,3
Zachodniopomorskie	239,4	257,6	265,0	325,1	397,5	436,8
Polska	6128,7	6422,4	6559,8	7542,6	8803,0	9508,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS,
<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>

Postęp starzenia się ludności w ostatnich dekadach był zróżnicowany przestrzennie, w efekcie czego znaleźć można duże różnice pomiędzy i tempem wzrostu liczby osób starszych (tab. 1) i przede wszystkim poziomem zaawansowania tego procesu demograficznego (tab. 2).

Tabela 2

Udział osób w wieku 60 lat i więcej w województwach w latach 1995-2018 (jako % ogółu ludności)

Region	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Dolnośląskie	15,8	16,9	17,1	20,0	24,1	26,2
Kujawsko-pomorskie	15,0	15,7	16,1	18,9	22,4	24,5
Lubelskie	17,6	18,0	18,3	20,1	23,3	25,1
Lubuskie	14,0	14,8	15,0	18,2	22,3	24,6
Łódzkie	18,6	18,9	19,1	21,9	25,3	27,2
Małopolskie	16,0	16,9	17,3	19,0	21,6	23,1
Mazowieckie	18,0	18,5	18,6	20,4	23,3	24,6
Opolskie	14,8	16,8	17,6	20,0	23,5	25,6
Podkarpackie	15,3	16,3	16,5	18,4	21,2	23,0
Podlaskie	17,3	18,0	18,4	19,8	22,4	24,3
Pomorskie	13,9	15,0	15,6	18,2	21,6	23,3
Śląskie	14,7	16,5	17,8	20,4	24,1	26,2
Świętokrzyskie	17,8	18,7	18,8	21,1	24,6	26,7
Warmińsko-mazurskie	13,3	14,5	14,9	17,3	21,0	23,3
Wielkopolskie	15,0	15,3	15,4	18,2	21,4	23,2
Zachodniopomorskie	13,9	15,2	15,6	18,9	23,2	25,7
Polska	15,9	16,8	17,2	19,6	22,9	24,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS,
<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>

Najstarszymi demograficznie regionami były i są te, gdzie niskiej dzietności (tj. niskiej liczbie urodzeń przypadających na typową kobietę) towarzyszy odpływ ludności wynikający z jej osiedlania się w innych regionach czy krajach. Na koniec 2018 r. w 7 województwach udział osób w wieku 60+ był wyższy niż ¼, dochodząc do 27,2% w łódzkim (i to pomimo odmładzającego wpływu wysokiej tam umieralności) i 26,7% w świętokrzyskim. Z kolei nawet i regiony o najkorzystniejszej strukturze wieku i tak osiągały udział seniorów wyższy niż 23%. Warto zaznaczyć przy tym, iż to ostatnie dziesięciolecie było okresem szybkiego wzrostu i liczby i udziału seniorów, wskutek osiągnięcia interesującego nas wieku przez kolejne roczniki powojennego wyżu demograficznego.

Te województwa, które już przekroczyły poziom 25%, osiągnęły to w ostatnich latach: w 2015 (łódzkie), 2016 (świętokrzyskie), 2017 (dolnośląskie, śląskie), 2018 (lubelskie, opolskie, zachodniopomorskie).

Również i w przyszłości spodziewany jest dalszy szybki wzrost liczby, a przede wszystkim odsetka seniorów (tab. 3). Patrząc choćby tylko na najbliższe dziesięciolecie, a zatem na okres o wysokiej wiarygodności przewidywań, widoczny jest szybki wzrost udziału osób w wieku 60 lat i więcej wśród ludności Polski (29,0% w 2030 r.), jak i osiągnięcie bardzo wysokiego udziału w niektórych regionach. W tym ostatnim przypadku warto wskazać, iż w 2030 r. aż w 6 województwach udział ten ma wynosić co najmniej 30%, dochodząc do 31,9% w opolskim i 31,5% w świętokrzyskim.

Generalnie zaś przejście od ¼ do 1/3 ogółu ludności zajmie w skali kraju 20 lat, albowiem dopiero w 2039 r. osiągnięta zostanie ta granica.

Tabela 3

Prognozowane liczba i udział osób w wieku 60 lat i więcej w województwach w latach 2018-2030

Region	Liczba osób 60+(w tys.)				Udział osób 60+ (jako % ludności ogółem)			
	2018	2020	2025	2030	2018	2020	2025	2030
Dolnośląskie	759,5	787,2	815,9	828,0	26,4	27,5	28,9	29,9
Kujawsko-pomorskie	509,1	530,6	561,4	582,2	24,5	25,7	27,5	29,1
Lubelskie	533,8	551,7	579,4	599,6	25,3	26,3	28,3	30,0
Lubuskie	250,2	261,6	276,3	283,9	24,7	25,9	27,7	29,0
Łódzkie	671,1	688,8	704,5	713,6	27,3	28,3	29,7	30,9
Małopolskie	785,5	818,5	878,9	931,5	23,2	24,1	25,8	27,4
Mazowieckie	1336,9	1380,4	1439,2	1495,3	24,9	25,6	26,6	27,6
Opolskie	250,8	261,0	277,6	287,5	25,6	27,0	29,7	31,9
Podkarpackie	489,7	513,1	556,3	590,8	23,1	24,3	26,5	28,6
Podlaskie	288,5	301,5	323,9	340,8	24,5	25,8	28,2	30,4
Pomorskie	543,7	567,0	604,1	631,7	23,5	24,4	25,9	27,1
Śląskie	1185,1	1228,7	1281,9	1307,1	26,2	27,4	29,3	30,8
Świętokrzyskie	330,9	342,4	356,3	364,3	26,7	27,9	29,9	31,5
Warmińsko-mazurskie	334,0	351,7	379,0	395,2	23,4	24,8	27,1	28,8
Wielkopolskie	812,1	847,3	902,0	943,1	23,3	24,3	25,8	27,2
Zachodniopomorskie	436,5	455,5	477,6	489,2	25,7	26,9	28,6	29,9
Polska	9517,4	9886,9	10414,2	10783,8	24,9	25,9	27,6	29,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS,
<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>

Starzenie się ludności współwystępuje z innymi zmianami demograficznymi: podwójnym starzeniem się, feminizacją i syngularyzacją starości. Ten pierwszy termin oznacza, iż wraz ze wzrostem odsetka osób starszych następuje bardzo szybki wzrost znaczenia ludzi bardzo starych, mających 80, 85, 90 i więcej lat, charakteryzujących się bardzo specyficznymi potrzebami zdrowotnymi, bytowymi i społecznymi [Szukalski, 2014]. Feminizacja starości to konsekwencja nadumieralności mężczyzn, prowadzącej do tego, iż po 48.-49. roku życia w każdej kolejnej grupie wieku pojawia się coraz większa nadwyżka żyjących kobiet nad mężczyznami. To ostatnie zjawisko – głównie poprzez „skazywanie” wielu kobiet na długotrwałe wdowieństwo – prowadzi do syngularyzacji gospodarstw domowych, a zatem do sytuacji gdy wśród osób najstarszych większość zamieszkuje w pojedynkę.

Powyższe przemiany demograficzne posiadają liczne konsekwencje obserwowalne na wielu płaszczyznach, w każdej w zasadzie sferze życia. Stan zaawansowania procesu starzenia się kraju i regionów wskazuje na konieczność wdrażania specjalnych programów ukierunkowanych na zaspokojenie specyficznych potrzeb tej grupy, jak i na ułatwienie przygotowania się do starości osobom młodszym – realistycznie oceniając pojawienie się zainteresowania tym problemem, czterdziestolatków, obserwujących problemy własnych rodziców.

Nie dziwi zatem to, iż tzw. polityka senioralna stała się przedmiotem zainteresowania władz publicznych różnego szczebla – krajowych, regionalnych i lokalnych [Błędowski, Szweda-Lewandowska, 2016; Duszczyk i wsp., 2019; Szukalski, 2016].

Na poziomie krajowym zainteresowanie to doprowadziło do pojawienia się dokumentów strategicznych (*Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*) i specjalnych rządowych programów (Senior+, ASOS, Opieka 75+), zaś od roku 2012 istnieje w ramach obecnego Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej Departament Polityki Senioralnej. Rząd wspiera również działania podejmowane przez inne podmioty, czego najlepszym przykładem Ogólnopolska Karta Seniora, wydawana początkowo przez niektóre samorządy dla swych mieszkańców.

W przypadku województw w każdym w strategii rozwoju wpisane jest starzenie się ludności jako jedno z kluczowych wyzwań i konieczność dostosowywania dostępnych usług społecznych do potrzeb seniorów [Richert-Kaźmierska, 2019]. Innym poruszonym wszędzie problemem jest starzenie się i kurczenie zasobów pracy i wynikające stąd problemy rynku pracy. Prawie w każdym przypadku (wyjątkiem jest łódzkie) w priorytetach polityki zdrowotnej wpisywane są rozwój odpowiednio przygotowanej kadry i instytucji oraz rozwój specjalistycznych usług opiekuńczo-pielęgnacyjnych, choć realny stan rozwoju geriatry i opieki długookresowej wskazuje dopiero na początek procesu nadrobienia wieloletnich zaległości. Większość województw wpisuje w swoje dokumenty strategiczne rozwój srebrnej gospodarki, choć sam ten termin bywa rozmaicie rozumiany.

Na poziomie lokalnym zdecydowana większość gmin (5/6) świadczy usługi opiekuńczo-pielęgnacyjne (zastanawiające jest ta pozostała część, której mieszkańcy rzekomo nie mają takich potrzeb), ok. 1/5 posiada gminne Rady Seniorów, praktycznie wszystkie samorządy miast powiatowych wspierają w różnej formie lokalne Uniwersytety Trzeciego Wieku, zaś większość samorządów – w tym również wiejskich – organizuje dni seniora lub okolicznościowe imprezy, senioralia itp. Większość miast prowadzi jakieś formy wsparcia w formie terapii zajęciowej lub klubów seniora. Niestety poza miastami działalność taka jest zdecydowanie rzadsza, zaś aktywizacja i integracja seniorów pozostawiana jest Kołom Gospodyń Wiejskich, OSP i organizacjom wyznaniowym.

Zdecydowanie gorzej wygląda kwestia działań na rzecz przygotowania do starości. W szkołach organizowane są w ramach zajęć z przygotowania do życia w rodzinie spotkania poświęcone osobom starszym, brak jest jednak skutecznych metod docierania z przekazem o konieczności przygotowania się do starości do osób w średnim wieku. Dla czterdziestolatków i starszych swoistym przypomnieniem jest otrzymywany od ZUS wydruk hipotetycznej emerytury obliczanej przy założeniu stałości składek i zakończenia kariery zawodowej w ustawowym wieku emerytalnym. Brak jest jednak publicznych działań mówiących o długofalowych pozytywnych konsekwencjach oszczędzania, dbałości o zdrowie, masę ciała i sprawność, czy o skutkach braku inwestycji (choćby w postaci czasu) w kontakty z innymi.

Starzenie się ludności odciska również wyraźny ślad na rynku pracy, podkreślając ważność starszych pracowników. Póki co władze publiczne pozostawiają decyzjom indywidualnych przedsiębiorców wdrażanie zarządzania wiekiem, a zatem zalecanego przez instytucje międzynarodowe narzędzia oddziaływania na skłonność starszych pracowników do dłuższego pozostania na rynku pracy. Działania wchodzące w skład zarządzania wiekiem mają różnorodny charakter, począwszy od doradztwa zawodowego (planowanie kariery w okolicach przejścia na emeryturę, przekwalifikowanie się, zmiana stanowiska pracy) i finansowego (określenie przyszłej wysokości dochodów w wariantach nie/podjęcia dalszej pracy na cały etat lub jego część), przez wdrażanie elastycznych form czasu pracy (praca w niepełnym wymiarze, praca w określone dni), wdrażanie dodatkowych usług medycznych i profilaktycznych dla pracowników, doszkalanie, przygotowywanie swoich następców (tutoring i mentoring), aż po dostosowanie stanowisk pracy do potrzeb i możliwości starszego pracownika z uwzględnieniem ergonomii. Choć Kancelaria Prezydenta RP przygotowała w tej kwestii projekt ustawy dopuszczający pomoc finansową z Krajowego

Funduszu Szkoleniowego dla pracodawców wdrażających zarządzanie wiekiem, inicjatywa ta umarła, zanim się narodziła.

* * *

Postępujący wzrost liczby i udziału osób starszych to zjawisko, które świadczy o wielkim sukcesie naszego gatunku, który w przypadku większości swych żyjących przedstawicieli umożliwił dożycie do zaawansowanego wieku. Niemniej – mimo istniejącej od dekad świadomości tego procesu, czego najlepszym wyrazem pionierska w skali Europy praca naszego rodaka Edwarda Rosseta [1959] sprzed sześciu dekad, ukazująca przyczyny i konsekwencje procesu demograficznego starzenia się ludności – wciąż jako społeczeństwo zachowujemy się, jakbyśmy byli zaskoczeni tym zjawiskiem, nie umiemy z odpowiednim wyprzedzeniem przygotować się na to, co nieuniknione. Znakomitym przykładem jest przedstawiona pokrótce ocena realizowanej w Polsce polityki senioralnej, która – mimo ewidentnego jej ożywienia w ostatnich kilku latach – wciąż nie zaspokaja wyłaniających się potrzeb społecznych. Czy świadomość, iż za 20 lat najprawdopodobniej osoby w wieku 60+ stanowiąc będą 1/3 ludności coś zmieni w tym względzie?

Literatura

- Błędowski P., Szweda-Lewandowska Z., 2016, *Polityka wobec starości i starzenia się w Polsce w latach 2015-2035. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, IPiSS, Warszawa
- Duszczyk M., Lesińska M., Matuszczyk K., 2019, *Upolitycznienie problemu starzenia się społeczeństwa w Polsce. Teoria i praktyka*, WUW, Warszawa
- MRPiPS (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej), 2018, *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*, http://senior.gov.pl/polityka_dlugofalowa/pokaz/408
- Richert-Kaźmierska A., 2019, *Polityka państwa wobec starzenia się ludności*, CeDeWu, Warszawa
- Rosset E., 1959, *Proces starzenia się ludności*, PWG, Warszawa
- Szukalski P., 2012, *Srebrna gospodarka*, „Demografia i Gerontologia Społeczna. Biuletyn Informacyjny”, nr 7, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3516>
- Szukalski P., 2014, *Ludzie bardzo starzy w Polsce – niewidoczna grupa docelowa polityki społecznej?*, „Studia Demograficzne”, nr 2(166), 57-78, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/11159>
- Szukalski P., 2016, *Polityka aktywnego starzenia się*, [w:] B. Kłos, P. Russel (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce i ich społeczno-ekonomiczne konsekwencje*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 201-219, <http://hdl.handle.net/11089/19867>